

OVER INTERRELIGIEUZE DIALOOG GESPROKEN...

"Op Palmzondagochtend luisterde ik op de radio naar een kerkdienst. Uiteraard werd daar ook het passieverhaal voorgelezen, met de gehele kerk in de rol van het volk. Ik kreeg er rillingen van toen ik de passage 'Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen' door het kerkvolk hoorde reciteren...". Aan het woord is Stefan Vervaecke, die samen met Bert de Reuver sinds september 1986 werkt aan het door het Katholiek Pedagogisch Centrum (KPC) in Den Bosch geïnitieerde project "Andersgelovige leerlingen in het katholiek voortgezet onderwijs". Het eerste gedeelte van het project - dat te beschouwen is als een voorlopige diagnose - resulteerde in een rapport met de gelijknamige titel. Op basis van de uitkomsten van dit vooronderzoek is inmiddels gewerkt aan het ontwikkelen van twee proefprojecten rond voedsel en feesten. Deze werden op enkele scholen uitgetest en op dit moment wordt aan een bijgestelde versie gewerkt. Met Stefan Vervaecke hadden we een gesprek over de mogelijkheden en beperkingen van interreligieuze dialoog en communicatie op school.

"Nederland is hard op weg een multiculturele samenleving te worden": je hoort en leest het vrijwel dagelijks in de media en je ziet hetom je heen, zeker in de grote steden en stadsagglomeraties. Zo'n maatschappij, waarin vele culturen een plaats proberen te vinden, zal zich ook in levensbeschouwelijk opzicht als pluriform ontwikkelen. Betekent dat ook, dat er vandaag de dag werkelijk sprake is van een diepgaande ontmoeting tussen deze verschillende culturen?"

"Het klinkt wat zwaar, maar ik vind het realiseren van de interlevensbeschouwelijke dialoog of communicatie een historisch nieuwe opgave. Je kunt constateren dat er ook mondiaal met dit probleem geworsteld wordt. De migratie in vele landen is met name omwille van de grootse trekarbeid en het einde van het kolonialisme nog nooit zo grootschalig geweest.

De vraag voor de toekomst lijkt mij te zijn: hoe kunnen we een samenleving inrichten waarin iedereen maximale mogelijkheden heeft om zijn of haar eigen levensovertuiging zowel individueel als kollektief gestalte te geven? We zullen gezamenlijk moeten zoeken naar wederzijdse tolerantie en onderlinge verdraagzaamheid, elkaar aksepterend zoals we zijn. De verwickelingen rond Salman Rusdie's Duivelsverzen zijn daar sprekende voorbeelden van.

Je zou kunnen zeggen dat door de Reformatie in Nederland een doorbraak heeft plaatsgevonden in het pluralistisch denken binnen de christelijke godsdiensten. Historisch gezien is dat een belangrijk feit geweest. Dit patroon heeft verder doorgewerkt naar andere ideologische stromingen en uiteindelijk het systeem "verzuiling" voortgebracht. Binnen deze ordening hebben minderheidsstandpunten het steeds moeilijk gehad om voldoende aandacht te krijgen en zich te profileren in de samenleving. Vandaag de dag constateren we dat de oude indelingen voor een groot deel achterhaald zijn. Heel langzaam groeien we naar een nieuwe structuur, waarover echter nog lang geen consensus bestaat. Anno 1990 worden in Nederland nieuwe godsdienstige en levensbeschouwelijke stromingen met veel aanhangers, zoals bijvoorbeeld de islam en het hindoeïsme, nog steeds onvoldoende serieus genomen en te weinig of niet écht betrokken bij de grote problemen en vragen van de huidige samenleving. 'Etnische minderheden' worden in de media overwegend geassocieerd met problemen. Over hun essentiële bijdrage aan deze samenleving op tal van gebieden hoor je veel minder. Van een werkelijke dialoog tussen gelijkwaardige partners met evenveel macht en invloed op maatschappelijke besluitvorming is eigenlijk nog nauwelijks of geen sprake".

"In het rapport "Andersgelovige leerlingen in katholieke scholen voor voortgezet onderwijs" wordt - bij

wijze van voorlopige diagnose - een aantal alarmerende konklusies getrokken, zoals: de onmacht van katholieke scholen om afdoende te reageren op de aanwezigheid van andersgelovige leerlingen, het ontbreken van adequate leermiddelen, de gebrekkige kennis van de beginsituatie van allochtone leerlingen, het onvoldoende toegerust zijn van docenten levensbeschouwing waar het de kennis van andere godsdiensten betreft en hun exclusief westers-christelijke opleiding, enz. Voeg daaraan nog toe de sekularisatie en privatisering, de marginalisatie van godsdienst en levensbeschouwing in het algemeen en de beperkte mogelijkheden van de huidige schoolstructuur; wanneer je al deze factoren overziet, vraag je je in alle ernst af: kán het eigenlijk wel, interreligieuze of interlevenslevensbeschouwelijke dialoog op school?"

"Het is duidelijk, dat de school zijn deuren niet gesloten kan houden voor de maatschappelijke problemen en ontwikkelingen. De school speelt altijd een rol bij maatschappelijke veranderingen. Wanneer je op school kommunikatie, interreligieuze dialoog wilt realiseren, dan zul je op de eerste plaats meer moeten doen aan de randvoorwaarden.

De levensbeschouwing, de katholiciteit van de school werd vroeger gedragen door vrijwel alle geledingen. Bijna alle gebeurtenissen die op school plaatsvonden stonden in het teken van of kwamen voort uit die levensbeschouwelijkheid. Binnen deze kontekst funktioneerde ook de katechese. Katechese op de katholieke school vormde de hoeksteen van de confessionaliteit.

In de loop der jaren is deze gehele infrastructuur afgebrokkeld en vrijwel geheel weggefallen. De levensbeschouwelijke identiteit en zeker het expliciteren ervan komt nu neer op de schouders van de katechese, die echter vaak niet meer dan een sluitpost is. Het is logisch dat bij gebrek aan een ondersteunend kader de katecheet resp. de docent levensbeschouwing onder zware druk komt te staan en in een aantal gevallen bezwijkt onder het gewicht van de opeenstapeling van taken en verwachtingen. Om de levensbeschouwelijkheid van de school overeind te houden en er een nieuwe impuls aan te geven, moet er op alle niveau's van de school iets gebeuren. Er dient een nieuwe infrastructuur te groeien waarbij gekeken wordt naar veel meer dan de katechese en het vak levensbeschouwing alleen. Dat heeft niet alleen het recht op morele ondersteuning, maar ook de structuur en de organisatie van de school moet bijdragen aan het versterken van de positie van dit vak.

Besturen en direkties van scholen zouden de noodzaak hiervan moeten inzien, ruimte bieden voor niet-conventionele oplossingen en gelegenheid geven voor experimenten en alternatieven. Er is duidelijk behoefte aan lucht voor het ontwikkelen van creatieve ideeën. En ook al is een en ander niet zo gemakkelijk te realiseren binnen het keurslijf van een éénuursvak waarin de meeste docenten levensbeschouwing zitten opgesloten: de wetgever biedt ruimte voor alternatieven. Denk bijvoorbeeld aan de verschillende modellen die Frans Groothuis indertijd in De waarheid duurt maar één moment beschreven heeft: het organiseren van blokuren, themadagen, meerdaagsen, werkstukken. Zelf zie ik dan ook goede mogelijkheden om gezamenlijk met de leerlingen te werken aan een bepaald produkt rond een voor alle leerlingen relevant thema, bv. een videoproduktie, met duidelijke instructies, procesmatig goed opgezet en daaraan vastgekoppeld een systematische oriëntatie op het betreffende thema. Samenwerking met andere docenten - met name de klassedocenten - lijkt me ook van wezenlijk belang.

Er is dus best het een en ander mogelijk, als men maar wil en durft. Vroeger werd de gehele school toch ook regelmatig op zijn kop gezet omwille van de levensbeschouwelijke identiteit? Voor confessioneel onderwijs dat serieus werk wil maken van de godsdienstige en levensbeschouwelijke opvoeding liggen er voldoende kansen, waardoor het zich kan herprofilen. Daarnaast is het duidelijk, dat de school niet alles kan. Via de schoolstructuur kun je in ieder geval heel wat jongeren bereiken. In theorie liggen daar dus tal van mogelijkheden. Maar uiteindelijk moeten leerlingen er ook zelf voor willen kiezen en thuis gehoor vinden voor hun interesses en keuzen. Jongeren worden daarbij niet, zoals op vele andere

terreinen, geruggesteund door een subcultuur met glamour en glitter; wat dat betreft zal het dus op hun eigen kracht en motivatie aankomen".

"Het sturen van kommunikatieve interactie in de klas blijkt niet altijd zo gemakkelijk te zijn. Het onderzoek geeft daarvan een aantal pregnante voorbeelden. Goedbedoelde aanzetten tot interactie in de klas bleken juist een averechtse werking te hebben en zelfs tot intolerantie en racisme te leiden. Zou je desondanks toch kunnen zeggen, dat een echte interlevensbeschouwelijke dialoog, ontmoeting, kommunikatie pas dan iets voorstelt, wanneer een school bereid is keuzen te maken, op grond waarvan allochtone leerlingen én Nederlandse leerlingen elkaar serieus nemen, en niet blijven steken in een vrijblijvende wederzijdse informatieve uitwisseling van gedachten?"

"Ik laat er geen misverstand over bestaan: voor mij is kommunikatie bij katechese en levensbeschouwing essentieel. De klassesituatie is echter zo complex dat kommunikatie uiterst moeilijk is. Je hebt niet alleen te maken met verschillende stromingen en culturen, maar ieder individu heeft daarenboven zijn eigen verhouding tegenover die stromingen. Ook het verschil in ontwikkelingsfasen van leerlingen speelt uiteraard een grote rol. Vroeger had je vrij homogene groepen, terwijl vandaag de dag de heterogeniteit op tal van terreinen ontzettend groot is.

Voor het realiseren van dialoog en kommunikatie zijn er m.i. twee mogelijkheden: óf je moet de voorwaarden veranderen om kommunikatie mogelijk te maken óf je reduceert de kommunikatie tot een minimum. Verander je de voorwaarden, dan leidt dat binnen de structuur en organisatie van de school al snel tot problemen. Ga je terug naar eenvoudiger patronen van kommunikatie - dat wil zeggen: je past je aan aan de vigerende modellen - beland je zonder meer bij vormen van pure kennisoverdracht en informatie over feiten.

Maar ook als je je alleen richt op kennisoverdracht, dan stellen zich nog veel problemen. Deze hebben zowel met de beginsituatie van de leerlingen, als met de inhoud en doelstellingen van het vak te maken. Om er maar eens enkele te noemen:

- de meeste informatie over godsdiensten en levensbeschouwingen wordt teveel gegeven vanuit een westerse en christelijk theologische visie, en komt vaak niet of nauwelijks overeen met de betekenis en beleving van de andersgelovige leerlingen;
- je wordt gekonfronteerd met enorme verschillen in taalspel, verwachtingspatronen en beeldvorming. Ik vind het bijvoorbeeld een hele kunst om aan niet-christenen duidelijk te maken waarom en hoe christenen Pasen vieren. Kun je moslim-leerlingen verplichten een bijbel aan te schaffen? Is het mogelijk samen de koran te lezen? Hoe maak je aan niet-moslim leerlingen duidelijk, dat de Ramadan natuurlijk véél meer is dan alleen niet eten voor zonsondergang? Ook al concentreer je je op kennisoverdracht, het gaat allemaal over vragen waar niet zo gemakkelijk een antwoord op te geven is.

Feitelijk wordt het pas écht interessant, wanneer je gedurende langere tijd intensief met elkaar kunt optrekken, diskussiëren, besluiten nemen enz. Op dat moment merk je, dat kommunikatie en dialoog geen vrijblijvende aangelegenheid kan zijn. De school zou al haar mogelijkheden moeten benutten om dergelijke initiatieven een kans te geven".

"Worden er ook niet vaak referentiekaders verondersteld die er in werkelijkheid niet zijn?"

"In het algemeen kun je zeggen, dat de godsdienstigheid van leerlingen bijzonder pluriform en dynamisch is, en lang niet zo massief als buitenstaanders soms denken. Bovendien is er sprake van allerlei vermengingen van verschillende waarden en normen; meestal gaat het dan ook niet om een

afgerond en samenhangend "systeem", maar om sterk gefragmentariseerde levensbeschouwelijke oriëntaties.

Veel begrippen die met betrekking tot godsdienst en levensbeschouwing in leermiddelen verondersteld worden gekend te zijn, zijn onbekend bij de leerlingen. Wanneer je deze gebruikt, zul je ze telkens opnieuw moeten uitleggen. Een zeer vermoeiende aangelegenheid, lijkt me. Dit heeft niet op de eerste plaats te maken met de aanwezigheid van niet-christelijke leerlingen op de scholen, maar met het feit dat voor heel veel leerlingen de traditionele religieuze wereld niet langer meer bestaat. Iedere verwijzing daarnaar belandt in het luchtledige.

Welke begrippen je dan wel kunt introduceren? Volgens mij een onbeperkt aantal; mits de begripsvorming maar opgebouwd wordt met elementen die wél bestaan in de wereld van de leerlingen en iets voor hen betekenen. Willen we leerlingen bereiken, dan zullen deze bouwstenen niet alleen westers en christelijk mogen zijn. Stap voor stap geef je vanuit het bekende de begrippen meer inhoud. Je laadt ze als het ware op. Zo ben je er zeker van dat je aansluiting blijft houden met de leefwereld van je leerlingen en dat er inzicht bij hen ontstaat. In didactisch en pedagogisch opzicht is dat een enorme opgave".

"In het kader van het eerder genoemde onderzoek is proefmateriaal ontwikkeld dat op enkele scholen is uitgetest. Welk didactisch model is daarbij gehanteerd?"

"De kern van het didactisch model dat we hanteren is dat we aansluiting zoeken bij de gemeenschappelijke beleving van alle leerlingen die in de klas zitten. Dat houdt dus in, dat we leerlingen niet van meet af aan in groep indelen naar etniciteit, cultuur, godsdienst, levensbeschouwing. Vervolgens worden één of meerdere deelaspekten van hun gemeenschappelijk belang of interesse gethematiseerd. We hanteren daarbij de volgende werkwijze.

Er wordt een aantal kernvragen gesteld, bijvoorbeeld: Wat eten we? Waarom? Is het gezond wat en zoals we eten? Een eerste ronde van interactie tussen leerlingen vindt plaats door hen te laten reageren op nieuwe gezichtspunten met betrekking tot de gemeenschappelijke problematiek. Dit brengt meningsvorming op gang en levert een eerste confrontatie op.

Daarna gaan we leerstof aanbieden voor de gehele groep en vervolgens gaan we differentiëren. Leerlingen krijgen nieuwe informatie naargelang hun eigen behoeften of achtergronden. In deze fase krijgen moslims, christenen enz. dus wél nieuwe dingen te horen. In deze fase wordt gestreefd naar systematisch zicht op een of meerdere belangrijke kenmerken of aspecten van godsdienst en levensbeschouwing. Ook kritisch onderzoek is hier op zijn plaats.

Pas daarna vindt een tweede verkennende interactie plaats. Leerlingen hoeven zich dan ook niet in te delen naargelang hun persoonlijke overtuiging. Veel belangrijker is op dat moment voldoende gegevens, argumenten en gezichtspunten boven tafel te krijgen en zoveel mogelijk leerlingen bij de communicatie te betrekken.

Tenslotte de kernvraag van het lesmateriaal: wat is het resultaat van dit leerproces? Hier krijgen leerlingen de kans om met persoonlijke standpunten te komen. Samen moeten ze beslissen welke veranderingen ze in hun directe omgeving (school, thuis) willen doorvoeren als gevolg van hun nieuwe inzichten en gewijzigde stellingname. Uiteraard wordt er naar gestreefd dat er een consensus bereikt wordt. Dit hoeft niet in te houden dat men het op alle punten eens is. Begrip en respect voor elkaar vormen uiteraard de sleutel tot dit leerproces".

"De ervaringen met deze proefpakketten zijn bemoedigend, maar tonen tegelijkertijd aan, dat er nog veel moet gebeuren. Op welke manier verschilt nu het ontwikkelde proefmateriaal van reeds bestaande projecten en methoden?"

"Op grond van de opgedane ervaringen met het testmateriaal kunnen nog geen scherpe en betrouwbare konklusies getrokken worden. Wat dat betreft blijf ik dus bescheiden, omdat er slechts sprake is van een aanzet.

Een aantal zaken is in ieder geval duidelijk geworden:

- docenten en leerlingen hebben enthousiast met het materiaal gewerkt; leerlingen hadden het gevoel dat het over hen zelf ging en dat ze iets konden leren dat de moeite waard is voor hun leven. De uitgewerkte thema's (voedsel en feesten) werden door hen kennelijk relevant gevonden;
- leerlingen konden zelf aan het woord komen, en werden niet gedwongen alleen maar te luisteren naar gesystemiseerde informatie over de wereldgodsdiensten. Belangrijk was, dat ze hun eigen beleving en ervaring naar voren konden brengen, waardoor onderlinge uitwisseling op gang gebracht werd;
- gebleken is, dat met name het (audio)visuele element in de lesstof een belangrijke rol speelt: waar namelijk met een stripverhaal of videoband werd gewerkt, was de betrokkenheid van leerlingen veel groter dan op momenten waar gebruikt werd gemaakt van alleen maar teksten. Een en ander hangt natuurlijk samen met de taalvaardigheid van een behoorlijke groep leerlingen én met de groeiende beeldcultuur in het algemeen;
- in een aantal gevallen bleek de klassekommunikatie toch niet zo verlopen te zijn zoals was voorzien, en werden op dat punt incidenten en storingen gemeld. In het algemeen echter kun je wél zeggen, dat er sprake was van een open en niet-vrijblijvend kommunikatieproces: leerlingen hebben niet het idee gehad "er ingeluisd te worden", en op de meeste scholen heeft het projekt ook nagewerkt in de klas: er is wat gebeurd, er is wat veranderd.

Waar we in ieder geval blij mee zijn is, dat er een begin gemaakt is met het au sérieux nemen van christelijke en niet-christelijke leerlingen in het katholiek onderwijs. We zouden nu verder moeten kunnen gaan met het scherper formuleren van onze inzichten, het ontwikkelen van modellen en leermiddelen, verder onderzoek naar de beginsituatie van leerlingen, kommunikatie in multikultureel samengestelde klasgroepen, enz. Van essentieel belang is ook dat mensen met kennis van het onderwijs vanuit andere godsdiensten en levensbeschouwingen ingeschakeld worden bij de verdere leerplanontwikkeling. Dat vraagt meer tijd en uiteraard ook meer financiële middelen. Feitelijk is het proces pas net begonnen en zitten scholen te wachten op nieuwe stappen in deze ontwikkeling. Wellicht bieden de initiatieven die genomen worden als vervolg op het raamleerplan (*Brochure B*) nieuwe mogelijkheden.

Voor mij staat voorop, dat de inzichten en ervaringen van dit projekt onmisbaar zijn voor de verdere leerplanontwikkeling".